

L'escritura exiliada dels dietaris

Anna Esteve
Universitat d'Alacant

Introducció

Sens dubte, l'experiència de l'exili ha estat una matèria recurrent de la literatura autobiogràfica catalana contemporània. Molts escriptors han escollit la forma de les memòries, autobiografies o dietaris per donar compte dels signes d'un temps concret, per testimoniar uns fets viscuts en primera persona que, al marge de la vàlua literària, aporten una impagable informació històrica.

Certament, aquesta funció documental és més habitual trobar-la en memòries i algunes autobiografies; però no és estrany poder resseguir-la en alguns dietaris, especialment en aquells escrits durant la primera meitat del segle XX, i marcats per circumstàncies tan dramàtiques com la Guerra Civil espanyola i amb la Segona Guerra Mundial sovint de rerefons. En aquests obres, els autors relaten l'experiència personal de l'exili: des de la fugida de Catalunya, travessant la frontera en direcció a terres occitanes i franceses, fins a l'assentament en aquelles ciutats o la tornada a Catalunya. L'apunt quotidià i personal s'entrellaça amb la crònica, datada, d'uns esdeveniments històrics transcendentals.¹

Aquesta producció massiva de memòries, autobiografies i dietaris, que es precipita al mercat editorial català durant els anys 70 (concretament, a partir de 1975, en morir el dictador), òbviament respon a la necessitat de contar les vivències d'un període negre de la història col·lectiva, de deixar-ne testimoni personal i donar-hi una visió pròpia; per intentar restituir una realitat emmascarada programàticament per la dictadura. Al capdavant, una manera d'anar refent la història, en majúscules, i també la intrahistòria d'una societat i de tot un país.

Diversos són els títols que hi podem reportar en aquest sentit: entre altres, *L'exiliada* (*Dietari de l'exili 1939-1940*), d'Artur Bladé i Desumvila, publicat 1976; el dietari

---

¹ Sobre dietaris de l'exili podeu consultar els articles de Daniel Díaz Esculies (2003), Llorenç Soldevila (2004) o Josep Camps i Arbós (2007), entre d'altres.

Ressonàncies, del ja esmentat Joan Puig i Ferrater, o els *Dietaris de l'exili i el retorn* (1995 i 2000), de Ferran Soldevila, en els quals l'historiador i escriptor deixa testimoni de la situació política i cultural derivada dels anys de dictadura franquista. Però potser el cas més reeixit que il·lustra aquesta voluntat documental, fins i tot historicista, el representa *Els darrers dies de la Catalunya Republicana*, d'Antoni Rovira i Virgili, que ja es publicà l'any 1940 en la revista *Catalunya* (CAMPS I ARBÓS: 2007, 100) i on el mateix autor defineix el dietari com: “la narració verídica d'uns dies dramàtics viscuts per mi quan entrà en la fase culminant l'ofensiva final de Franco contra Catalunya. Narració de l'angoixa, la desfeta i l'èxode dels catalans”.

Al costat d'aquestes mostres de l'exili que podríem qualificar d'exterior o històric, el qual esdevé el fil conductor i l'essència temàtica de molts dietaris, en trobem un altre; un exili, proper al concepte d'exili *interior*² en la seua accepció més laxa o metafòrica, que el dietari també és capaç de vehicular.

No parlarem, doncs, de l'exili provocat per una situació política coercitiva o dictatorial, que provoque la marxa de l'escriptor cap a un altre país o que el force a acceptar unes condicions d'aïllament i repressió dins el mateix territori en què viu. Volem referir-nos ara a una situació d'exili entés com una fugida cap endins.

El propòsit de la nostra comunicació és, justament, intentar mostrar el paper que juga l'escriptura dietarística com a recer on els autors poden aixoplugar-se i recuperar-se de la vida pública, de la realitat que els ha tocat viure i on se senten incòmodes. Intentaré posar de manifest per què l'escriptura de dietaris pot entendre's com una escriptura exiliada.

Dietaris: una escriptura exiliada?

Com tots sabem, els dietaris van nàixer com una escriptura íntima. En termes generals, els dietaris s'escriuen sense pretensions de publicar-los i complien una funció, diguem-ne, personal (molt sovint eren considerats una escriptura paral·lela a la de l'obra en majúscules, si aquesta existia). A hores d'ara, però, tot i que molts continuen considerant el dietari una obra menor o secundària respecte de llur dedicació, hi ha molts que no fan

---

² No ens referim ací a l'exili interior entés com el que van patir aquells que hagueren de patir les conseqüències, decisives i anihiladores quant a la creació, de la repressió franquista. Un exili marcat per la censura i la resistència.

distincions entre una i altra obra. És a dir: la major part dels dietaris que es publiquen actualment gaudeixen d'un estatus plenament literari. Tanmateix, sense voler entrar ara en disquisicions teòriques sobre la naturalesa complexa d'aquest tipus d'escriptura, és cert que a pesar de ser considerades literatura, moltes d'aquestes obres conserven trets que poden argumentar la tesi segons la qual es considera que la literatura autobiogràfica és alguna cosa més que literatura. Un gran nombre de dietaris insinuen o denoten recialles d'una funció inicial o subjacent, que seria herència de les formes originàries del gènere, quan aquest conservava el tret de la privacitat.

Aquest plus o aquest concepte de ser "alguna cosa més que literatura" es tradueix en una sèrie de funcions que es poden distingir en la majoria d'aquestes obres. Així doncs, podem parlar de dietaris com a banc de proves, on els dietaristes assagen d'escriure en prosa; en alguns casos esdevé una mena d'escalfament o plataforma que els prepara per abordar una obra narrativa. En relació amb aquesta funció, també hi ha dietaris que són, en bona mesura, el *taller* de l'obra literària de l'escriptor: el lloc idoni per desar idees, projectes, principis o embrions de creació que després podran ser aprofitats o no per a obres posteriors. De fet, es pot afirmar que molts d'aquests dietaris contenen *tot* el que l'escriptor ha arribat a crear; concentren l'essència que l'autor anirà espigolant després en la resta de la seua obra. Simbolitzen, doncs, la font on han anat pouant temes, estils o tècniques.

A banda del paper documental que ja hem apuntat al principi (present en aquells dietaris que es plantegen fonamentalment com a cròniques, avesats especialment al món exterior), una altra de les finalitats més evidents i habituals per què hom pot escriure o dur un dietari, és la d'arribar a conèixer-se millor. No cal dir, però, que aquesta intenció era més habitual en altres temps pretèrits quan la pràctica d'escriptura només excepcionalment, i sempre amb caràcter pòstum, transcendia l'entorn privat.

El dietari esdevé en aquest cas un mitjà ideal per realitzar un examen de consciència que il·lumina les parts més fosques del comportament, del pensament, de l'actitud i de les reaccions que es van consignat cada dia. Escriure pren ara unes dimensions terapèutiques i, com diria Pere Gimferrer, permet combatre l'enemic interior que pot arribar a desdibuixar el que som realment: "L'escriptura ens farà plantejar-nos en termes clars — fins i tot davant nosaltres mateixos— la nostra relació amb els pensaments que ens

regeixen la conducta [...] un mirall on la nostra consciència es veu a si mateixa” (1995, 113).

Aquesta autoanàlisi duu implícita una reflexió sobre qui s’és i sobre el que es voldria arribar a ser; un procés pel qual anar modelant la pròpia imatge, la pròpia identitat. Parlaríem, per tant, de la formació o la confirmació de la pròpia identitat.

En aquest sentit, una manera de cercar o confirmar els contorns i els límits que ens constitueixen és, justament, fer balanç; una altra de les funcions que sol tenir aquesta forma de literatura. L’escriptura diària o periòdica indueix a recapitular el que ha ocupat el dia de l’escriptor o a assajar una revisió global i valorativa d’un període de temps més dilatat, sovint a propòsit de dates assenyalades del calendari, com ara els aniversaris. Fer anys és l’excusa que els convida a mirar enrere i recapitular per tal de constatar què s’ha deixat pel camí i què s’ha aconseguit fins al moment.

Tanmateix, si hem anat desgranat somerament algunes de les funcions que pot complir un dietari era per contextualitzar-ne i arribar a descriure la que millor s’ajusta al concepte d’exili que venim argumentant. En moltes ocasions, el dietari esdevé el refugi, la verdadera llar d’aquell qui l’escriu, l’espai on poder confegir-se el món en què li agradaria viure. Aquest paper que per a molts compleix el dietari s’entén millor si atenem a algunes de les circumstàncies que, segons la crítica, expliquen les causes o els detonants de la proliferació massiva de dietaris durant les darreres dècades del segle XX (i de manera molt més acusada al llarg de la dècada dels noranta).

Seguint un moviment pendular, la literatura passa de comprometre’s en empreses col·lectives i de fer-se’n ressò a arrecerar-se, després de la crisi del realisme social, en el món privat. Aquest relleu literari encaixa en una societat altament tecnològica, en què la ficció envaeix l’espai domèstic: ara, l’única realitat és la que apareix a la televisió, on es confon amb la fantasia de la publicitat.³ Aquest és també el parer d’Andrés Trapiello, qui apunta que el creixent èxit dels dietaris pot respondre a una reacció del subjecte davant la societat dels nostres dies. Segons el dietarista, en un món saturat de ficció, d’històries reals, inversemblants en molts casos, el jo es refugia en si mateix, així com en el segle XIX es refugiaven en les novel·les (2003, 46).

---

³ Una realitat, una veritat que s’imposa a través dels informatius o d’una programació que puja els nivells d’audiència quan apareix la confessió impúdica de les vivències més íntimes: la intimitat es rebaixa així, en els nostres dies, al rang d’exhibicionisme (FREIXAS: 1996, 14).

A recer del món: entre llibres i natura

Entre els dietaristes contemporanis catalans distingim concretament aquesta voluntat de “refugiar-se en si mateix”, com diu Trapiello; d’exiliar-se d’una realitat, saturada de ficció, d’una realitat estressada i estressant per tal de recuperar el ritme natural dels dies, per tal de valorar i assaborir l’instant present, com afirma Josep Ramoneda.

Bona part dels nostres dietaristes constaten en llurs obres una insatisfacció o una incomoditat de viure en la societat que els ha tocat. Alguns opten per un distanciament volgut, per gust; en d’altres, però, aquesta inadaptació provoca malestar i és motiu de frustració, ja que accentua les dificultats a l’hora relacionar-se amb els altres i la sensació de solitud no desitjada.

Aquesta actitud la podem resseguir, entre altres, en el *Dillatari* de Pons Ponç, en el qual el dietarista sembla voler reforçar, ja des del mateix títol, la idea d’un doble aïllament, la de l’home que viu en una illa i la d’individu enmig de la societat que troba recer en l’escriptura del dietari; un espai de solitud, on poder crear-se un món alternatiu, fet bàsicament de llibres i lectures. El principi d’aquest dietari resulta antològic en aquest sentit. El poeta exposa els propòsits que persegueix amb aquesta obra: desaparèixer del món i envoltar-se del que considera imprescindible per a viure. En aquests termes ho arriba a expressar:

Sempre he tingut vocació d’eremita literari.

Me’n vaig a Macaret i deix enrere totes les coses postisses i obligatòries del món. Me’n duc un munt de llibres, aquest quadern i la ploma. Desaparesc. Vull viure sols [...] en contacte amb el camp, el mar, la literatura i la gent que estim (2005, 7).

Un altre dietari que també s’avé a ser interpretat com un reducte que l’escriptor es construeix per refugiar-se d’un món hostil que blasma amb amargor i que, alhora, li permet establir un ordre personal de justícia és *En aquesta part del món*, de Guillem Simó. Literatura, música i escriptura semblen ser els únics remeis que aconsegueix guarir-lo:

Ni les clavegueres ni els centres de poder m’atreuen. El meu lloc natural és la vorera del camí, poc transitada i a l’ombra. La vida “social” em fa, en els millors moments, basarda i, en els pitjors, fàstic. D’aquest país només m’agrada la terra, el clima; els homes que l’habiten són, en general, manifestacions zoològiques miserables. Per sort tinc l’espina i aquest quadern per a esplaiar-me (2005, 240).

L’antídoto contra la realitat que defugen aquests dietaristes pot adoptar diverses fesomies, però es troba sempre portes endins. Gairebé sempre l’escriptor es refugia en la

quotidianitat. Els petits detalls que emanen d'aquest món domèstic, en forma de converses, d'hàbits o fins i tot de manies, són els responsables de confegir un clima especial que caracteritza aquesta forma d'escriptura; són la prova de l'existència del dietarista. Com diria Maurice Blanchot, l'interés mateix d'un *journal* és justament la seua insignificança: “élever la vie nulle jusqu'a la belle surprise de l'art” (1986, 256). El dietarista és capaç de dotar de significació elements que a la majoria ens passarien desapercebuts, per casuals o reiterats, per habituals.

Aquesta quotidianitat pot traduir-se, d'una banda, en la literatura. L'escriptor anota fragments d'alguna lectura, esbossa un comentari crític o proposa una anàlisi més aprofundida i, en algun cas, desa poemes, aforismes o fragments narratius de la seua collita. No debades, els dietaris s'han definit amb freqüència com literatura de la literatura i, de retruc, els dietaristes es consideren creadors “malats de literatura”, perquè generen un discurs literari que, en diferents proporcions, naix de la mateixa literatura.

I d'una altra, la quotidianitat també sol expressar-se a través del contacte amb la natura que pren protagonisme en molts dietaris i esdevé l'espill on l'escriptor projecta el seu estil de vida, la seua manera de concebre l'existència. Observar el paisatge i conuiu-hi forma part del dia a dia d'alguns dels nostres dietaristes. Per il·lustrar aquests raonaments comptem amb l'excel·lent obra d'un dels clàssics contemporanis del dietarisme català: Marià Manent.

El poeta, com tots sabem, es trasllada al Montseny durant la Guerra civil i s'hi dedica de ple a la literatura: fonamentalment escriu dietaris,⁴ i tradueix versos. La natura exultant dels Pirineus li permet aïllar-se de la tragèdia que l'envolta i submergir-se en la literatura. Segons Sam Abrams, el poeta viu el drama escindit entre dos mons: Barcelona i Montseny (2000, xxv). Poetes com Rilke o Goethe arreceren Manent durant el seu particular exili, i també posteriorment, en el qual intenta exorcitzar l'angoixa latent de la guerra, entre versos i paisatges de pau: “12 de setembre [1938] [...] A la tarda, conversa amb Palau i Fabre: parlem dels horrors dels bombardeigs, parlem de Goethe, de Rilke, de la poesia d'Eliot i de Spender. Quina pau d'or, damunt l'herba dels Sis Avets! ¿Som, realment, en un país en guerra?” (2000, 224).

---

⁴ Els fragments dels dietaris escrits durant la Guerra Civil espanyola els va publicar en diferents obres: *Montseny: Zodíac d'un paisatge* (1948), *El vel de Maia: Dietari de la Guerra Civil (1936-1939)* (1975) (ABRAMS: 2000, xx-xxi).

L'exili interior del poeta troba en l'escriptura fragmentària del dietari la millor forma d'expressió. Aconsegueix el que Roland Barthes considerava la capacitat d'anivellar "la informació important amb els detalls de costums"; això és, oferir el mateix tractament als esdeveniments històrics i als fets quotidians. Ho podem observar en aquesta anotació del 26 de maig de 1938, en què Marià Manent juxtaposa la descripció de l'oratge i el paisatge que l'envolta; el ritme intern de la natura, a la descripció de l'actuació bèl·lica de l'home:

Dia clar, alegre, clapejat de núvols blancs; hi ha ombres a la fageda i a les rossoles de color d'ametista. D'un camp, quan passava, s'ha alçat —perla i neu— una tórtora. He vist tràfec d'avions, que roncaven vora la ratlla dels núvols. He sentit, cap al Pirineu, unes fortes explosions o, com diuen els pagesos d'ací, "unes belles bombardades". Quina tarda d'or, de merlots, de grills! (2000, 211).

Hi subjau una actitud de contemplació de la natura un punt sacralitzada, que el salva, en contraposició amb la violència i el poder de destrucció de l'home. Aquesta presència gairebé mística del paisatge, la podem resseguir en altres dietaristes posteriors, com ara Oriol Pi de Cabanyes (*Llibre d'hores*) o Josep Piera (*El cingle verd*), per als qui el món rural en el qual han triat viure implica una manera d'entendre l'existència, una recerca de les formes de vida tradicionals, més autòctones. També per a Miquel Pairoli, en el seu dietari, el paisatge esdevé una font de saviesa il·limitada que no dubta a intentar copsar en el paper. La poderosa herència manentiana es reconeix ja en la primera anotació del seu *Paisatge amb flames*. Aquest principi actua com una carta de presentació on l'escriptor gironí exposa quin serà el to i el ritme reparador de l'obra; una prosa poètica que permet intuir quin és el món del dietarista:

Entrada de primavera. Plou i plou. Ja fa dos dies que plou. Va caient indolentment i callada una pluja fina que amara la terra, que la fertilitza amorosament. El cel té un invariable color gris perla, matisat per les nuvolades que corren empeses pel levant. Ara ja és cap al tard i per la xemeneia se sent, espaiat i llunyà, el ressò del vent. Tot s'omple d'una sensació de pau, d'una calma serena. ¡Si la vida pogués ésser sempre així, aquest discórrer compassat i ric, íntim i senzill! (1990, 11).

El dietari de Pere Gimferrer, tanmateix, seria el contrapunt d'aquesta visió. El refugi en aquest cas seria un món, fet a mida, distanciat de la realitat i regit per coordenades purament intel·lectuals: principalment la literatura i el cinema (però també la pintura o la música) li permeten construir-se un món paral·lel, que és capaç de crear a través dels textos que configuren el seu particular i atípic dietari.

Gimferrer hi estableix un diàleg entre el món exterior, que defuig —i per això es trasllada, en moltes proses, a altres llocs i altres temps preferits pel poeta: com ara la *Béll*

epoque o la mitificada Venècia,⁵ i el món interior de l'artista, en què teixeix barrocamment un tapís ideal: el seu món poètic. Com afirma Enric Bou (1988, 394), Gimferrer “Ha aconseguit de crear un món des d'una actitud radical: la del considerar el regne de la literatura, com una realitat, i a l'inrevés, la realitat com una forma de retorn a la literatura”.

Gimferrer hi proposa una altra realitat que poua del seu món interior i que té com a característica principal l'absència total de límits entre art i vida, entre món ficcional i món referencial, perquè precisament el *jo* que hi ofereix pretén fondre i confondre vida i obra.

Molt distant de les estratègies literàries que feia servir Pere Gimferrer, l'escriptor mallorquí Valentí Puig revela en els seus dietaris (*Bosc endins* i *Matèria obscura*) una actitud afí a la del poeta barceloní. Puig evidencia en aquestes obres el seu desig de mantenir-se al marge, lluny de la societat en què es va formar (anys seixanta i setanta), definint-se, fins i tot, com un abstemi social. Explicita la voluntat d'emparar-se en la literatura per poder suportar el món que l'envolta. Així ho podem llegir en una anotació a propòsit de l'intent de colp d'Estat de Tejero (23-F), que esdevé una mena de testament. Cite:

Crec que la permanència del cop d'Estat —amb la fauna que substituís el poder elegit i qualsevol retòrica— m'hauria dut a viure un endinsament fatalista als estadis estètic i religiós de l'existència, el pessimisme indeclinable i *una intoxicació de literatura de la literatura com a única llibertat possible*, cercant les superfícies del confort i cultivant el desinterés per la vergonya pública (2002, 160).

La frase que hem subratllat en cursiva resumeix amb contundència el credo d'aquest autor, però que també podria fer-se extensible i definir un bon nombre de dietaris i de dietaristes, com el ja esmentat Pere Gimferrer: “Una intoxicació de literatura de la literatura com a única llibertat possible”.

Algunes conclusions

Comptat i debatut, a través d'aquestes planes hem volgut proposar una altra lectura dels dietaris en relació amb el concepte d'exili. Constatant, de manera succinta, la funció documental que han exercit les formes d'escriptura autobiogràfiques, com ara memòries, autobiografies, epístoles i també diaris i dietaris, hem mirat de transcendir aquest concepte

---

⁵ L'autor no viu gens a gust en aquest món: “Me parece horrible, feísimo. A mi me hubiera gustado vivir en la Venecia del siglo XVIII o en el París de la época de Proust” (SAN AGUSTÍN: 1988).

d'exili, exterior o històric, per abordar-ne una altra accepció no tant coneguda i estudiada, però molt rellevant i fecunda aplicada a la interpretació de dietaris.

Amb els diversos fragments reportats de dietaristes contemporanis com Marià Manent, Pere Gimferrer, Valentí Puig, Guillem Simó o Ponç Pons hem volgut il·lustrar de quina manera els dietaris acullen un sentiment proper a l'exili interior i s'erigeixen com un dels refugis on expressar el desassossec, la incomoditat davant la realitat que experimenten alguns dietaristes i que els mena a trobar consol i recer en l'escriptura fragmentària dels dietaris.

Davant realitats adverses, el dietari actua com si fos un oasi on sobreviure; l'espai privat on poder sojornar i allunyar-se de l'entorn més immediat. Al capdavant, el lloc adequat per reconciliar-se amb un mateix i establir les coordenades que regeixen el seu món, aquell que van construint fragment a fragment en el dietari. Una realitat paral·lela molt sovint bastida de lectures, reflexions, silencis, passeigs i observacions, que són filtrades pel canemàs sensible de l'autor i dictades al ritme pausat i entretallat que demana aquesta mena d'escriptura. Una nova realitat, feta a mida, on se senten plenament vius, plenament lliures. Una pàtria que es diu literatura i que, amb prou freqüència, es projecta o es recrea en el paisatge que els envolta.

Bibliografia

- ABRAMS, D. Sam (ed.) (2000): "Introducció" en Marià MANENT, *Obres completes/1. Dietaris*, Barcelona, Ed. 62, p. XVII-XXVIII.
- BLANCHOT, Maurice (1986): *Le livre à venir*, París, Gallimard, 1959.
- BARTHES, Roland (1983): *Leçon en Els Marges*, 27, 28 i 29, p. 221-232 [Traducció de Montserrat Ingla], 1977.
- BOU, Enric (1988): "Pere Gimferrer", en MARTÍ DE RIQUER — A. COMAS — J. MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. XI, Barcelona, Ariel, p. 385-394.
- CAMPS I ARBÓS, Josep (2007): "Els diaris del primer exili a França: notes per a un inventari i anàlisi", *Diaris i dietaris*, Alacant-València, Denes, p. 99-112.
- DÍAZ ESCULIES, Daniel (2003): "Aproximació bibliogràfica als exiliats catalans de la Guerra Civil", en Enric PUJOL (coord.), *L'exili català del 1936-1939. Un balanç*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 15-37.

FREIXAS, Laura (1996): “Auge del diari ¿íntimo? en España”, *Revista de Occidente*, 182-183 (1996), p. 5-14.

SAN AGUSTÍN, A. (1988): “Vals con paraguas”, *El periódico. El Dominical* (14/II/1988), p. 4-7.

SOLDEVILA, Llorenç (2004): “Un primer inventari de la memorialística catalana contemporània”, *Llengua & Literatura*, 15, p. 427-268.

TRAPIELLO, A. — E. MARTÍNEZ (2003): “Visita al salón de los pasos perdidos. Entrevista”, *Memoria. Revista de Estudios Biográficos*, 1, p. 38-50.

Dietaris

GIMFERRER, Pere (1995): *Dietari Complet, 2. Obra Catalana Completa/2*, Barcelona, Ed. 62.

— (1996): *Dietari Complet, 3. Obra Catalana Completa/3*, Barcelona, Ed. 62.

MANENT, Marià (2000): *Obra completa. Dietaris*, vol.1, Barcelona, Edicions 62.

PONS, Ponç (2005): *Dillatari*, Barcelona, Quaderns Crema.

PUIG, Valentí (2002): *Porta incògnita*, Barcelona, Destino.

SIMÓ, Guillem (2005): *En aquesta part del món. Dietaris, 1947-2003*, Pollença, El Gall editor.